

ARTIKKELIT

KOLMAS SEKTORI – VANHA JA UUSI

Pasi Saukkonen*

Johdanto

Tämän artikkelin tausta on eräissä Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiössä (Cupore) viime vuosina tehdyissä suomalaista taiteen ja kulttuurin kenttää koskevissa analyysissä. Nämä tutkimukset ja selvitykset ovat joko suoraan tai välillisesti kohdistuneet kolmannelle sektorille sijoittuviin toimijoihin kuten yhdistyksiin, säätiöihin, osuuskuntiin ja voittoa tavoittelemattomiin yhtiöihin.¹ Empiirinen tarkastelu on tuonut esille ilmiöitä ja kehityskulkuja, jotka haastavat perinteistä tapaa ymmärtää kolmannen sektorin toimijoiden luonne sekä pakottavat arvioimaan uudelleen sen asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Viitteitä muuttuvasta kansalaisyhteiskunnasta sekä vapaaehtoisuuteen perustuvan toiminnan haasteista ja uusista mahdollisuuksista on saatu myös muilta toiminnan aloilta ja kentiltä, sekä kansallisesta ja kansainvälisestä tutkimuskirjallisuudesta (esim. Alapuro 2010; Putnam 2000; Kankainen ym. 2009; Ruuskanen ym. 2013; Wijkström & Zimmer 2011).

Todetut muutokset nostavat esille monia kysymyksiä. Voidaanko puhua jopa sellaisesta uudesta kolmannesta sektorista, joka rakenteellisella tavalla uudistaa kansalaisyhteiskuntalähtöisten toimijoiden luonnetta, asemaa ja roolia suomalaisessa yhteiskunnassa? Jos vastaus tähän kysymykseen on myönteinen, min-

* Pasi Saukkonen on yleisen valtio-opin dosentti Helsingin yliopistossa ja kulttuuripoliitiikan dosentti Jyväskylän yliopistossa. Hän työskentelee erikoistutkijana Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiössä Cuporessa. *Email: pasi.saukkonen@cupore.fi*

käläisiä ovat tämän toimintakentän keskeiset tunnusmerkit ja institutionaaliset rakenteet? Kuinka laajasta ilmiöstä on kyse? Mille toimialoille se painottuu ja minkälaisia toimintamuotoja siinä hyödynnetään? Mistä se saa rahoituksensa ja mikä on sen taloudellinen merkitys? Kuinka sitä säädellään ja ohjataan? Millä tavalla kolmannen sektorin kehitys heijastaa koko yhteiskunnan muuttumista ja minkälaisia seurauksia sillä voi olla demokratialle, hyvinvointijärjestelmille ja kansalaisten osallisuudelle ja osallistumiselle?

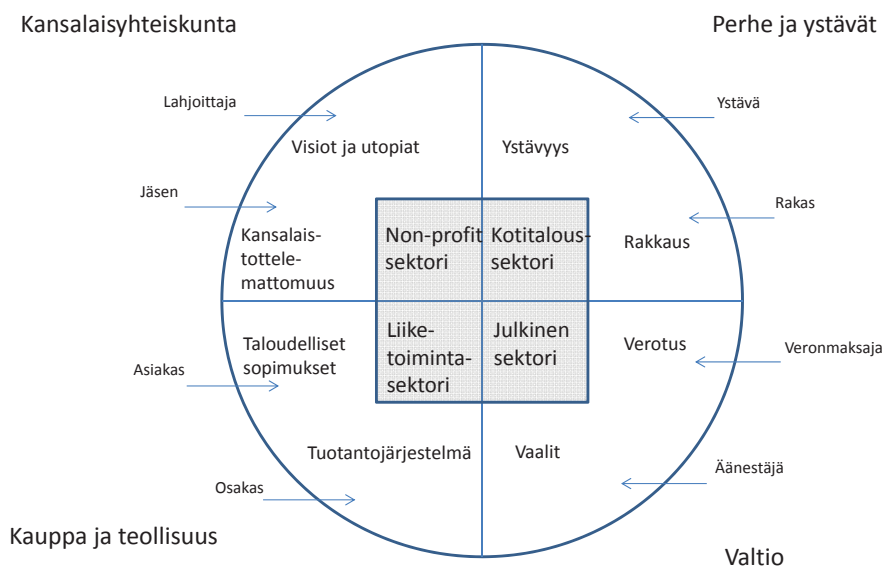
Tämän artikkelin tarkoituksena on esittää käsityksiä suomalaisen kolmannen sektorin luonteesta sekä arvioida muutospaineita, jotka kohdistuvat siihen sekä laajemmin pohjoismaiseen kolmanteen sektoriin. Pyrkimyksenä on siis vastata ensimmäiseen yllä mainituista kysymyksistä. Tulkinat perustuvat edellä mainittuihin havaintoihin taide- ja kulttuuritoiminnan alueelta sekä kolmatta sektoria, kansalaisyhteiskuntaa ja vapaaehtoistyötä käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Artikkelin yksi kysymys kuuluukin, missä määrin kulttuurin kolmannen sektorin tila ja viimeaikainen kehitys istuvat kolmatta sektoria yleisesti koskeviin käsityksiin.

Artikkeli etenee seuraavasti: johdannon jälkeen tarkastelen lyhyesti kolmannen sektorin käsitettä sekä pohjoismaiseen kolmanteen sektoriin liitettyjä piirteitä ja ominaisuuksia. Neljännessä alaluvussa esittelen tutkijayhteisössä ilmaistuja käsityksiä kolmannen sektorin muutoksesta ja rakennan kuvion kansalaistoiminnan muutossuunnista. Nämä muutossuunnat jakautuvat kahdeksaan avainalueeseen, joista jokaista tarkastellaan artikkelissa erikseen. Tärkeimmät löydökset kootaan yhteen päätelmäluvussa. Siinä myös pohditaan lyhyesti, missä määrin ”uuden kolmannen sektorin” tutkiminen on samalla ”uuden yhteiskunnan” analysointia.

Kolmas sektori

Julkisen vallan, yksityisen liiketoiminnan ja kotitalouksien väliin jäävälle alueelle on annettu useita erilaisia nimityksiä, jotka heijastavat toiminnan luonnetta, järjestäytymisen tai toiminnan tapaa sekä suhdetta valtioon ja kuntiin tai markkinoihin. Puhutaan esimerkiksi kansalaisyhteiskunnasta, vapaasta kansalaistoiminnasta, kansanliikkeistä ja yhteiskunnallisista liikkeistä, yhdistyksistä ja järjestöistä, vapaaehtoissektorista, aatteellisesta sektorista sekä voittoa tavoittelemattomasta toiminnasta (ks. esim. Helander 1998, 33–52). Tässä artikkelissa puhutaan etupäässä kolmannelta sektorista, joka on neutraalisuudessaan käyttökelpoinen käsite. Tautologian välttämiseksi välissä puhun myös kansalaisyhteiskunnasta, yhdistyksistä tai vapaaehtoistoiminnasta tekemättä selvää eroa näiden käsitteiden ja kolmannen sektorin välillä.

Yksinkertaisimmillaan kolmas sektori rajataan siis markkinoiden, julkisen sektorin ja kotitalouksien väliin jääväksi alueeksi. Kuviossa 1 näkyy Filip Wijkströmin ja Tommy Lundströmin esitys yhteiskunnan rakentumisesta neljän analyytis-teoreettisen sfäärin varaan: perhe ja ystävät; kansalaisyhteiskunta; kauppa ja teollisuus; sekä valtio (tai julkinen valta). Kullakin sfäärillä on oma tiettyihin periaatteisiin nojautuva toimintasektorinsa sekä sitä ohjaavat rationaliteetit ja toimintalogiikat. Lisäksi kansalaisten asemat ja roolit eri sfääreillä poikkeavat toisistaan. Kansalaisyhteiskunnalle leimallinen toiminta-alue on tässä esityksessä voittoa tavoittelematon (*non-profit*) sektori tai vapaaehtoissektori, jonka toimijat pyrkivät ensisijaisesti yhteiskunnan arvojen ja ideaalien tuottamiseen ja säilyttämiseen edunvalvonnan ja palvelutuotannon välityksellä. (Wijkström 2011, 28–31; vrt. Billis 2010a, 55.)

Kuvio 1. Yhteiskunnan sfäärit ja sektorit. Lähde: Wijkström 2011, 30.

Kolmatta sektoria voi myös määritellä sisällöllisemmin tarkastelemalla erilaisten organisaatioiden lainsäädännöllistä asemaa. Useissa maissa on säädetty erikseen lakeja, jotka koskevat esimerkiksi yhdistyksiä, säätiöitä, osuustoimintaa sekä voittoa tavoittelematonta yritystoimintaa. Lisäksi lainsäädännössä voidaan määritellä yleishyödyllisyyttä ja sen seurauksia, rajoitettua verovelvollisuutta

sekä kilpailulainsäädännön soveltamista erilaisissa olosuhteissa. Viime vuosisadan lopulla toteutetussa laajassa kansainvälisessä Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project -tutkimushankkeessa hyödynnettiin rakenteellis-operationaalista määritelmää. Sen mukaan kolmannen sektorin tai *non-profit*-sektorin osatekijöitä ovat (Helander 1998, 53–55; Salamon & Anheier 1992):

1. Tietty *institutionalisoituneisuus* tai rakenteellisuus, joka ilmenee esimerkiksi järjestyssäännöissä tai yhdistysrekisterijäsenyytenä. Tämä kriteeri rajaa kolmannen sektorin ulkopuolelle *ad hoc* -tyyppiset tilapäiset muodostelmat.
2. *Oikeudellinen yksityisyys*, jonka avulla voidaan erottaa kolmannen sektorin organisaatiot julkisista viranomaisista. Kolmannen sektorin toimijat ovat siten juridiselta muodoltaan yksityisoikeudellisia.
3. *Non-profit*-periaate, jonka avulla kolmas sektori voidaan erottaa liiketoimintasektorista. Vaikka monet kolmannen sektorin toimijat harjoittavat jonkin verran taloudellista toimintaa, tässä ei pyritä voittoon ja sen jakamiseen organisaation omistajille tai johtajille.
4. *Itsehällinnollisuus* eli kolmannen sektorin toimijan oikeus ja edellytykset itse valvoa omaa toimintaansa. Tämän kriteerin avulla erotellaan varsinaiset kolmannen sektorin organisaatiot niistä toimijoista, joiden päätöksentekoa tai aktiviteetteja ulkopuoliset tahot kuten toiminnan rahoittajat pystyvät merkittävästi ohjaamaan.
5. *Vapaaehtoisuudella* tarkoitetaan ennen muuta kolmannen sektorin organisaation jäsenyyden tahdonalaista perustaa, mutta sillä viitataan yleensä myös siihen, että toiminnan resurssit perustuvat lähtökohtaisesti lahjoitukseen ja vapaaehtoiseen työpanokseen muiden varainhankintamuotojen ja palkatun henkilökunnan sijasta.

Mainittua kriteeristöä on tulkittu vaihtelevasti ja siihen on myös kohdistettu kritiikkiä. Se soveltuu erilaisiin yhteiskuntiin ja eri ajallisiin konteksteihin samoin kuin yhteiskunnan eri aloille (sosiaali- ja terveysala, opetus- ja koulutusala, taide- ja kulttuuriala jne.) eri tavoin. Kriteeristön tiukka tulkinta saattaa myös johtaa siihen, että yhteiskunnallisesti merkittäviä toimintoja suljetaan kolmannen sektorin ulkopuolelle, vaikka niitä ei toisaalta voi luontevasti sisällyttää muuallekaan ja vaikka ne voivat toteuttaa myös monia kolmannelle sektorille muuten luettuja tehtäviä tai toimintoja (esim. uskonnolliset yhdyskunnat, poliittiset puolueet, työmarkkinaorganisaatiot) (Helander 1998, 55–61). Taulukossa 1 näkyy mainittujen kriteerien soveltaminen suomalaisiin olosuhteisiin siten, että kolmannen sektorin ”ydin” on erotettu kolmanteen sektoriin laajassa mielessä kuuluvista organisaatiotyypeistä.

Taulukko 1. Kolmannen sektorin organisaatiot Suomessa rakenteellis-operationaalisen määritelmän mukaan. Lähde: Helander 1998, 62.

Kolmannen sektorin ytimeen kuuluvat organisaatiotyypit	Kolmanteen sektoriin laajassa mielessä kuuluvia organisaatiotyyppisiä
Järjestöt	Organisoitumattomat oman avun ryhmät
• yksityisoikeudelliset yhdistykset	Toimintakeskukset
• muutamia julkisoikeudellisia yhdistyksiä	Kumppanuusyhtiöt
Säätiöt	Julkisoikeudelliset yhdistykset
Muutamia uusosuustoiminnallisia muodostumia	Uskonnolliset yhdyskunnat ¹
	Poliittiset puolueet

¹ Helanderin alkuperäinen muotoilu tässä: kirkot.

Pohjoismainen kolmas sektori

Tutkimuskirjallisuudessa on laadittu useita kolmannen sektorin tai kansalaisyhteiskunnan typologioita, joihin eri maat on voitu sijoittaa. Nämä luokittelut poikkeavat usein paljon toisistaan lähtöasetelman ja tarkasteltavien kriteerien osalta. Suhteellisen laaja yksimielisyys on silti vallinnut siitä, että Pohjoismaat muodostavat yhdessä kokonaisuuden, johon kuuluvilla mailla on keskenään merkittäviä yhtäläisyyksiä ja joka poikkeaa olennaisesti muista perustyypeistä.

Ruotsin, Tanskan, Norjan ja Suomen muodostama kokonaisuus on kutsuttu muun muassa sosiaalidemokraattiseksi malliksi erotuksena liberaalista (Pohjois-Amerikka), korporatistisesta (Länsi-Eurooppa) ja valtiollisesta (*statist*, Japani) mallista (Salamon & Anheier 1998). Paul Dekkerin ja Andries van der Broekin (1998) mukaan Yhdysvalloissa ja Kanadassa on puolestaan ollut ”aktiivinen”, eteläisessä Euroopassa ”parokiaalinen” ja Pohjoismaissa ”laaja” kansalaisyhteiskunta.

Pohjoismaisen mallin yhtenä keskeisenä piirteenä on pidetty valtion ja kansalaisyhteiskunnan läheistä ja paikoin myös kiinteää suhdetta, mutta samalla selvää työnjakoa. Lester Salamonin ja Helmut Anheierin (1998, 229) mielestä mallin keskeiset piirteet kytkeytyvät työväenluokan mahdollisuuteen käyttää poliittista valtaa, usein yhdessä muiden yhteiskuntaluokkien kanssa. Kansalaisten hyvinvointipalvelut on pääsääntöisesti tuotettu julkisen sektorin toimesta, ja yhdistys- ja järjestökenttä on puolestaan painottunut intressien ja vaatimusten esittämiseen ja välittämiseen (*expressive functions*). Kolmannen sektorin merkitys työllistäjänä on ollut melko vaatimaton, ja sen asema suhteellisen riippumaton julkisesta rahoituksesta. Yhdistysjäsenyys on ollut yleistä kansalaisten keskuudessa, ja suurimpia organisaatioita on voitu perustellusti kutsua kansanliikkeiksi tai massaorganisaatioiksi.

Poliittisten voimasuhteiden ohella taustalla on pidemmässä historiallisessa katsannossa kuitenkin nähty myös reformaation yhteydessä syntyneitä valtion ja kirkon sekä poliittisen yhteisön ja arvoyhteisön välisiä kytkentöjä (Stenius 2010). Lars Trägårdhin (2011) mukaan Pohjoismaita leimaa puolestaan historiallisesti vahvan valtion ja sen arvostuksen sekä yksilöiden vapauksien ja oikeuksien korostamisen yhdistelmä. Se näkyy myös kansalaisyhteiskunnassa, jonka toimijoiden rakenne ja tarkoitukset noudattavat samaa ”valtiollisen individualismin” moraalista logiikkaa kuin pohjoismainen yhteiskuntasopimus ylipäätään (mt., 328).

Usein mainitaan, että Suomi poikkeaa muista Pohjoismaista jonkin verran. Yksi merkittävä ero johtuu valtion ja yhteiskunnan kielellisestä jakautuneisuudesta, jonka seurauksena myös kansalaisyhteiskunta jakautui monilla elämänalueilla suomenkielisiin ja ruotsinkielisiin yhdistyksiin. Kuntien vahva asema – ja alueellisen väliportaan hallinnon heikkous – tekivät paikallisyhteisöistä keskeisiä identiteetin lähteitä, jotka ovat huolehtineet valtion ohella monien yhteiskunnallisten palvelujen tuottamisesta. Valtiolähtöinen hyvinvointijärjestelmä ei muutenkaan edennyt Suomessa yhtä pitkälle kuin muissa Pohjoismaissa, ja monia perus- tai hyvinvointipalveluja on tuotettu myös kolmannen sektorin toimesta, usein valtion ja kuntien taloudellisella avustuksella. Osallistuminen kansalaisyhteiskuntaan on ollut muita Pohjoismaita vähäisempää. (Ks. esim. Helander & Laaksonen 1999.)

Taiteen ja kulttuurin kolmas sektori Suomessa

Suomalaisessa kulttuuripolitiikassa julkisella vallalla on ollut keskeinen asema taide- ja kulttuuritoiminnan rahoittajana ja merkittävässä määrin myös palvelujen tuottajana. 1860-luvulta 1960-luvulle ulottuvan suomalaisen kulttuuripolitiikan ensimmäisen pitkän linjan ytimessä oli kansallisen kulttuurin prototyypin rakentaminen, ylläpitäminen ja uudentaminen (Heiskanen 1994). 1960-luvulla kulttuuripolitiikka tuli rakenteelliseksi osaksi keskitettyä yhteiskuntapolitiikkaa ja -suunnittelua. Myös taide- ja kulttuuripolitiikassa alettiin tuolloin ajatella, että julkisen vallan toimilla kyetään saamaan aikaan koko yhteiskunnan kehityksen kannalta toivottuja vaikutuksia. Näiden vaikutusten päälinjoja kutsuttiin kulttuuridemokratiaksi ja kulttuurin demokratisoimiseksi (Kangas 1999; Häyrynen 2006). Tasa-arvoa pyrittiin edistämään sekä kansalaisten että eri kulttuurimuotojen välillä.

Valtiolle ja kunnille säilytettiin 1900-luvun jälkipuoliskolla lakisääteisiä velvollisuuksia tukea luovaa toimintaa sekä järjestää taide- ja kulttuuripalveluja. Valtio on Suomessa vastannut lähinnä taiteen kansallisista tukijärjestelmistä, kansallisista taide- ja kulttuurilaitoksista, kansainvälisestä kulttuuriyhteistyöstä sekä

korkeakoulutasoisesta taide- ja taiteilijakoulutuksesta. Kuntien vastuulla on puolestaan ollut paikallisen taide- ja kulttuuritoiminnan infrastruktuuri eli etenkin kirjastoista, museoista, teattereista ja orkestereista huolehtiminen sekä taiteen perusopetuksen oppilaitosten ylläpito tai tukeminen. Kirjastojen ylläpitäminen on ollut lakisääteinen velvoite, muut edellä mainitut toiminnot ovat olleet vapaaehtoisia. Kuntien lakisääteisenä velvollisuutena on lisäksi ollut yleisesti harjoittaa ja tukea kulttuuritoimintaa, joskin tämä velvoite on määritelty melko väljästi. Valtio on osallistunut näiden kulttuuritoimintojen rahoittamiseen valtionosuusjärjestelmän ja harkinnanvaraisten avustusten kautta. (Mitchell & Heiskanen 2011; ks. laajemmin kuntien kulttuuripolitiikasta Saukkonen & Ruusuvirta 2009.)

Kulttuuripolitiikka kytkettiin näin osaksi suomalaista hyvinvointivaltiota, jossa muiden Pohjoismaiden tavoin valtio ja kunnat ovat suurimmaksi osaksi vastanneet peruspalvelujen tuottamisesta. Kansalaisyhteiskunnalla on kuitenkin koko ajan ollut tärkeä rooli suomalaisessa taide- ja kulttuurielämässä paitsi ammatillisena ja alakohtaisena edunvalvojana, myös palvelujen tuottajana.

Vaikka toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä ammattimaisia taide- ja kulttuurilaitoksia valtiollistettiin ja kunnallistettiin (ks. esim. Helminen 2007; Sallinen 2009), erityisesti monet teatterit ja orkesterit säilyivät yksityisoikeudellisina organisaatioina, joita kunta ja yleensä myös valtio avustivat taloudellisesti. Suurimmat museot ovat enimmäkseen olleet valtion tai kuntien virastoja, mutta Suomessa on myös ollut suuri määrä yhdistys- tai säätiömuotoisia museoita ja kokoelmia. Lisäksi kansalaisten keskuudessa verrattain suosittu taiteen harrastaminen on pääsääntöisesti organisoitunut eri alojen usein paikallisiin yhdistyksiin. (Ks. myös Kangas 2003; Kosonen & Pekkarinen 2010.)

Erilaiset yhdistykset, säätiöt, osuuskunnat ja voittoa tavoittelemattomat yhtiöt ovat siten tuottaneet suuren osan kotimaisista taide- ja kulttuuripalveluista. Lisäksi yksityiset säätiöt ja rahastot ovat olleet merkittäviä taiteen ja kulttuurin rahoittajia. Suomen Kulttuurirahaston ja Svenska Kulturfondenin lisäksi suurimpia avustusten jakajia ovat olleet Jenny ja Antti Wihurin säätiö, Föreningskonstsamfundet sekä Alfred Kordelinin yleinen edistys- ja sivistysrahasto. Vuonna 2005 säätiöiden myöntämä taiteilijatuki oli kooltaan lähes yhtä suuri kuin valtion taidetoimikuntien jakamat avustukset. (Ruusuvirta & Saukkonen 2013; ks. myös Manninen 2005.)

1980- ja 1990-lukujen taiteessa tapahtunut uusliberalistinen käänne suhtautumisessa julkisen sektorin rooliin hyvinvointipalvelujen tuottajana sekä ylipäätään julkisen hallinnon toimintaperiaatteisiin näkyy myös suomalaisessa kulttuuripolitiikassa. Anita Kangas (1999, 161) on pitänyt muuttuneen kulttuuripolitiikan keskeisimpinä sisältöinä markkinoistumista, teollistumista ja teollistamista, kulttuuripolitiikkaa (taide- ja taiteilijapolitiikan sijaan), teknologisoitumista, läpikansainvälistymistä sekä kulttuurista yhteiskuntapolitiikkaa. Ritva

Mitchellin ja Ilkka Heiskasen (2011, 4) mukaan julkisen sektorin rooli on vähentynyt monilla alueilla kuten kulttuuripalvelujen tuottajana, mutta vahvistunut esimerkiksi kulttuurirakennusten sekä kulttuurialan ammattikoulutuksen rahoittajana. Julkinen valta investoi siis infrastruktuuriin ja osaamiseen, mutta odottaa kulttuurialan toimijoiden hankkivan aikaisempaa suuremman osan rahoituksestaan muualta.

Lainsäädännöllisillä uudistuksilla on viime vuosikymmeninä myös lisätty suuresti kuntien päätösvaltaa kulttuuritoimen hallinnon sekä palvelujen erilaisten järjestämistapojen suhteen. Monia aikaisemmin kunnallisia taide- ja kulttuurilaitoksia sekä erilaisia kulttuurialan toimintoja on uudelleenorganisoitu yhdistyksiksi, säätiöiksi ja osakeyhtiöiksi. Valtio on puolestaan tukenut taloudellisesti monia yksityisoikeudellisia kulttuuritoimintoja sen sijaan, että kyseiset toiminnot olisi integroitu suoraan valtionhallintoon.² Taide- ja kulttuurielämän sisäisen kehityksen johdosta toimijoiden määrä on kaikkineen lisääntynyt merkittävästi, ja suuri osa näistä toimijoista on ottanut itselleen kolmannen sektorin organisaatiomuodon.

Muuttuva kolmas sektori

Tutkijoiden keskuudessa on viime aikoina vallinnut varsin laaja yksimielisyys siitä, että perinteinen kolmas sektori, kansalaisyhteiskunta tai vapaaehtoistoiminta ovat muuttumassa. Tulkinnat muutoksen suunnasta ja suotuisuudesta ovat poikenneet vahvasti toisistaan. Huolestuneena on seurattu esimerkiksi perinteisten joukko-organisaatioiden jäsenyyden rapautumista sekä ylipäättään kansalais- ja vapaaehtoisosallistumisen vähenemistä (Putnam 2000). Valoisammalla mielellä on puolestaan havaittu vapaa-ajan toimintoihin kuten liikuntaan ja kulttuuriin liittyvien yhdistysten määrän kasvua (ks. kehityksestä Siisiäinen & Kankainen 2009, 99). Myös kolmannen sektorin toimintamahdollisuuksien lisääntyminen on pantu merkille, kun julkinen valta on vetäytynyt palvelujen tuottajan roolista. Toisten mielestä tämä voi tosin johtaa yhdistysten ja järjestöjen riippumattomuuden kaventumiseen. (Ks. esim. Koivisto ym. 2010.)

Pohjoismaisen vapaaehtoissektorin historiallista kehitystä eri näkökulmista tarkastelevan teoksen (Alapuro & Stenius 2010) päätelmissä Risto Alapuro katsoo pohjoismaiseen malliin kohdistuvan voimakkaita paineita. Ne liittyvät ennen muuta voimistuneeseen individualismiin, yhteiskuntien lisääntyneeseen sosiaaliseen ja kulttuuriseen moninaisuuteen sekä uusliberaalin ajattelun yhteiskunnallisiin seurauksiin. Erityisenä kysymyksenä Alapuro nostaa esille järjestöjen representatiivisen funktion muutoksen: ”uudet” yhdistykset eroavat ”vanhoista” erityisesti siinä, että niistä puuttuu tiettyihin väestöryhmiin kohdistuva edus-

tuksellinen kytkentä. Kaikkineen pohjoismainen kansalaisyhteiskunta näyttää lähestyvän yleisempää länsieurooppalaista mallia. (Alapuro 2010, 315–316; vrt. Ruuskanen ym. 2011, 23.)

Samassa teoksessa Karl Henrik Sivesind ja Per Selle (2010, 96–99) luettelevat tarkemmin yhdistys- ja järjestökentän muutoksia 1980-luvun lopun jälkeen. Uudet ja vahvistuneet organisaatiotyypit ovat lähestyneet toimintaan osallistuvia enemmän asiakkaiden kuin jäsenten näkökulmasta. Liike-elämästä on omakuttu uusia hallinnollisia malleja. Sopimuskulttuuri on tehnyt tuloaan ja palvelutuotanto on lisääntynyt, mikä on muuttanut julkisen ja kolmannen sektorin välisiä suhteita. Järjestöt ovat myös aikaisempaa enemmän suuntautuneet paikallisyhteisöihin sekä kulttuurin, liikunnan ja vapaa-ajan aloille, kun taas poliittinen, ideologinen tai laajasti yhteiskunnallinen, konflikti-orientoitunut toiminta on vähentynyt. Paikallisen ja kansallisen tason väliset kytkökset ovat heikentyneet. Yhdessä erityisiä tehtäviä varten perustettujen yhdistysten määrän kasvun kanssa se on johtanut järjestökentän lisääntyneeseen fragmentoitumiseen.

Taustalla Sivesind ja Selle näkevät ihmisten kiinnostuksen muutoksia sekä kollektiivisten identiteettien rapautumista. Ihmisiä ei enää kiinnosta raskaat demokraattiset päätöksentekoprosessit tai pitkän tähtäimen laajat tavoitteet, vaan enemmän ”tässä ja nyt” -tyyppinen toiminta. Osallistujat jättävät toiminnan, elleivät heidän tarpeensa tyydyty, minkä seurauksena monet uudet yhdistykset ovat myös usein lyhytikäisiä. Yhteiskuntien nykyaikaistumiseen liittyvät yleiset trendit kuten maallistuminen, kulttuurinen globalisaatio sekä sosiaalinen ja maantieteellinen liikkuvuus ovat puolestaan heikentäneet perinteisten identiteettiorganisaatioiden kannatuspohjaa.

“All in all, we have seen a transformed role for popular movements in Scandinavia from an ideological foundation and change orientation where several important political movements have struggled for political influence and cultural expression, to a focus on activities, interests and local community. This is a result of the gradual emergence of service- and knowledge-based economies.” (Sivesind & Selle 2010, 98–99.)

Kansalaisyhteiskunnan viimeaikaista kehitystä ja tulevaisuuden muutossuuntia kartoittavassa teoksessa (Wijkström & Zimmer 2011) Filip Wijkström puolestaan katsoo, että työnjako yhteiskunnan eri sektoreiden tai sfäärien (kuvio 1) välillä on muuttunut ja muuttumassa edelleen (ks. myös Ruuskanen ym. 2011, 17–35). Kansalaisyhteiskunnan toimijoiden painopiste on siirtynyt edunvalvonnasta palvelujen tuottamiseen ja perinteisten kansanliikkeiden rinnalle on tullut uusia organisatorisia järjestelyjä. Toiminnassa, sen hallinnoinnissa ja asioiden kielellisessä haltuunotossa mallia on julkisen sektorin sijasta alettu ottaa enemmän yrity maailmasta tai yksityiseltä sektorilta sekä historiallisesta hyväntekeväisy-

destä. Julkista hallintoa ja kansanliiketoimintaa yhdistelevän tai niihin vahvasti kytkeytyvän aikaisemman ”kaksoissulautuksen” sijaan Wijkström puhuu käynnissä olevasta ”re-hybridisaatioprosessista”.

Samansuuntaisia havaintoja, jälleen erilaisesta näkökulmasta käsin, ovat esittäneet Martti Siisiäinen ja Tomi Kankainen. Heidän mukaansa viime aikoina perustettujen yhdistysten toimintaprofiileissa on uusia piirteitä, jotka heijastavat yleisempiä yhteiskunnallisia ja kulttuurisia muutosprosesseja. Kaikkien yhdistystyyppien piirissä näkyy ensinnäkin specialisoituminen ja kiihtyvä eriytyminen, kun jopa pienten ryhmien harrastus- ja toimintamuodoille perustetaan omia yhdistyksiä. Toinen kehityssuunta on heidän mukaansa hallinnollisten rakenteiden villeyden ja keveyden lisääntyminen, mikä näkyy esimerkiksi niiden itsenäisyytenä erilaisista keskusliitoista tai katto-organisaatioista. Uudet yhdistykset ovat jäsenmääriensä, taloudellisten voimavarojensa ja muun toimintakapasiteettinsa osalta usein pieniä, ja monet niistä ovat ennemmin erilaisia egoprojekteja tai yhdessä kuluttamisen paikkoja kuin kollektiivisten hyödykkeiden tuottamisen areenoita. Niillä on myös vanhempiin yhdistyksiin verrattuna vähemmän vuorovaikutusta julkisten viranomaisten kanssa. (Siisiäinen ja Kankainen 2009, 100–101; 131.)

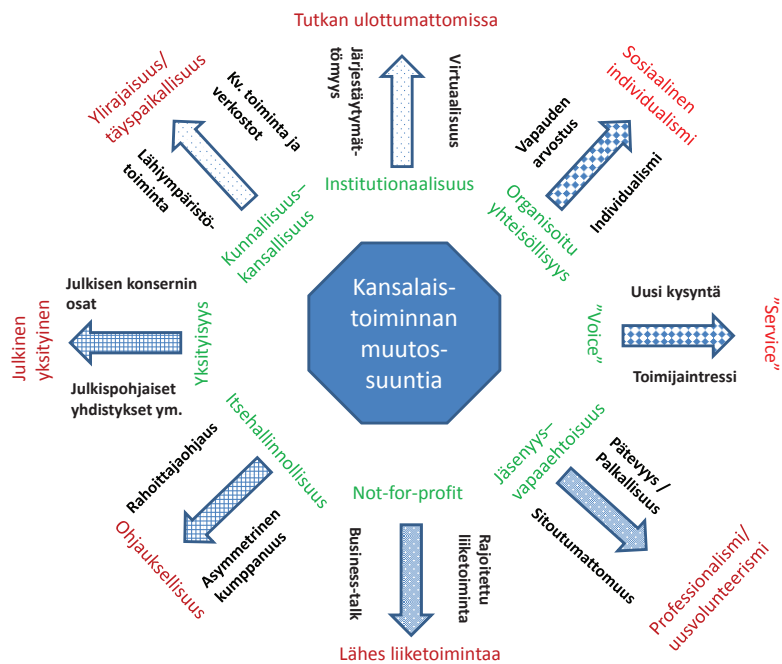
Uusi kolmas sektori?

Pohjoismainen ja siten myös suomalainen kansalaisyhteiskunta ja vapaaehtois-toiminta ovat epäilemättä muutoksessa. Vielä ei kuitenkaan ole täysin selvää, mihin suuntiin muutos konkreettisemmassa mielessä kohdistuu ja minkälaisia muotoja se saa yksityiskohtaisemmin tarkasteltuna. Ei ole myöskään varmaa, onko oikeutettua puhua ”uudesta kolmannesta sektorista” vai onko kysymys ainoastaan perinteisen toiminnan osittaisesta ja asteittaisesta sopeutumisesta toimintaympäristömuutoksiin. Kansalaisyhteiskuntaan on aina kuulunut olennaisesti vahva dynaamisuus ja sopeutuminen kunkin ajan ja tilanteen tarjomiin mahdollisuuksiin ja asettamiin rajoitteisiin. Vaikuttaa myös siltä, että alan kirjallisuudessa näkökulma on painottunut tietyille yhteiskunnan osa-alueille (erityisesti ns. hyvinvointisektori) sekä tietyn tyyppisiin kansalaisyhteiskuntatoimijoihin (erityisesti suuret kansanliikkeet ja intressiorganisaatiot). Taiteen ja kulttuurin kentän oma kehitys ei täysin vastaa tutkimuksessa esitettyä yleiskuvaa.

Seuraavaksi tässä artikkelissa yritetään päästä kolmannen sektorin nykytilanteen ja tulevaisuuden suuntien analyysissä hieman pidemmälle. Tarkastelun runko muodostuu kahdeksasta tutkimuskirjallisuudesta esille nousevasta avainalueesta. Nämä avainalueet voidaan esitysteknisesti ryhmitellä siten, että

ne sijoittuvat neljälle osa-alueelle: kolmannen sektorin yhteiskunnalliseen asemaan, rooliin, toimintaan ja merkitykseen. ”Asemassa” on kyse toimijoiden muodollisesta järjestäytymisestä ja suhteesta erilaisiin tilaperusteisiin järjestelmiin. ”Roolilla” tarkoitetaan tässä ennen muuta rajanvetoa julkisen vallan ja kolmannen sektorin välillä. ”Toiminta” sisältää käytännön aktiviteetteja ohjaavat periaatteet ja toimintamallit, ja ”merkitys” puolestaan kolmannen sektorin ja sen toimijoiden funktion sekä yhteiskunnalle että mukana oleville yksilöille.

Analyysin yleisasetelma näkyy kuviossa 2. Osa-alueet on merkitty erilaisilla nuolilla, joiden kyljessä on keskeiset muutosajurit tai -suunnat. Nuolten pohjalla on pohjoismaiseen kolmanteen sektoriin perinteisesti liitettyjä piirteitä tai kriteerejä. Nuolten kärkeen on puolestaan sijoitettu muutoksen tai ”uuden kolmannen sektorin” erilaisia ilmentymiä. Näitä manifestaatioita ja niiden taustalla olevia muutossuuntia tarkastellaan lähemmin seuraavassa luvussa.

Kuvio 2. Kansalaistoiminnan muutossuuntia

Muutokset kolmannen sektorin asemassa

Tutkan ulottumattomissa

Kolmannen sektorin yhtenä tunnusmerkkinä on pidetty tiettyä muodollisuutta ja vakiintunutta, organisoitunutta olemassaoloa. Tämän institutionalisoituneisuuden painoarvoa ja merkitystä ovat joissain maissa – kuten Suomessa – edelleen voimistaneet säädökset, joiden mukaan kansalaisyhteiskuntatoimijoiden tulee olla virallisesti rekisteröityneitä saadakseen julkista avustusta tai voidakseen esiintyä muodollisesti hyväksyttynä neuvottelukumppanina.

Osa päämääräorientoituneesta kollektiivisesta toiminnasta on kuitenkin aina ollut vain heikosti tai ei lainkaan tässä mielessä institutionalisoitunutta. Kaikki Suomessa toimivat yhdistykset eivät ole sisällyneet Patentti- ja rekisterihallituksen ylläpitämään yhdistysrekisteriin. Jotkut yhteiskunnalliset painostusryhmät ovat toimineet ennemmin löyhinä verkostoina tai *ad hoc* -pohjalta. Taide- ja kulttuurielämässä on vaikuttanut lukuisia epämuodollisia ja järjestäytymättömiä ryhmiä ja kokoonpanoja, joita ei kuitenkaan ole voinut pitää täysin satunnaisina.

Aikaisemmin on ehkä ollut täysin perusteltua sulkea tämäntyyppiset yhdessäolon ja toiminnan muodot kolmannen sektorin ulkopuolelle (vrt. Helander 1998, 53–54). On kuitenkin ilmeistä, että institutionalisoitumaton kansalaisyhteiskunta on viime aikoina kasvanut ja saanut uusia muotoja, joista osa täyttää toiminnan tulosten ja merkitysten puolesta kolmannen sektorin toimijoille yleensä annetut kriteerit. Aikaisemmin yhdistyskenttää ja laajemmin kollektiivista toimintaa on kohtalaisen luotettavasti voitu kuvata ja analysoida rekisteritiedon pohjalta, mutta nykyään on välttämätöntä ajatella myös sitä, mikä jää yhdistysrekisterin ja muiden konventionaalisten havaintovälineiden tavoittamattomiin, ”*under the radar*” (ks. McCabe, Phillimore and Mayblin 2000).

Jossain tapauksissa kyse on yksinkertaisesti niin pienimuotoisesta toiminnasta, ettei muodollista järjestäytymistä ole katsottu mielekkääksi tai mahdolliseksi. Kiinnostavampia ovat kuitenkin esimerkiksi ne nuorisokulttuurin sekä eri alakulttuurien piirissä ilmenevät toimintamallit, jotka tietoisesti jättäytyvät virallisen rekisteröitymisen ulkopuolelle, vaikka siihen olisi olemassa periaatteellinen mahdollisuus. Syynä voi olla toimintojen jännitteinen suhde lainsäädäntöön tai paikallisiin järjestyssääntöihin (esim. graffiti, *parcour*). Taustalla voi kuitenkin vaikuttaa myös periaatteellinen halu pitää toiminta säätelemättömänä ja riippumattomana. Lisäksi monia asioita käytännössä suunnittelevat ja niistä päättävät erilaiset verkostot, joiden jäsenet voivat olla muodollisesti rekisteröityneitä, mutta ne itse eivät ole.

Moderni tieto- ja viestintäteknologia mahdollistaa myös kollektiivisen toiminnan tehokkaan suunnittelun ja toteutuksen ilman, että osapuolet tapaavat säännöllisesti ja järjestäytyneellä tavalla toisiaan. On puhuttu virtuaaliryhmistä ja -yhteisöistä (Rheingold 2000) sekä jopa virtuaaliheimoista ja vahvemmin organisoiduista virtuaalikansoista, joita yhdistävät oma identiteetti, missio ja toiminnallisuus (Mannermaa 2008, 91–93). Nämä kollektiiviset yhdessäolon ja toiminnan muodot ilmenevät lukuisin eri tavoin sosiaalisen median eri areenoilla. Ainakin osa niistä toteuttaa uudessa muodossa kansalaisyhteiskunnan perinteisiä tehtäviä: kokoaa yhteen ihmisiä, tarjoaa alustan keskinäiselle viestinnälle ja vuorovaikutukselle, tuottaa näkemyksiä ja mielipiteitä sekä tarjoaa erilaisia palveluja, kuten välittää tietoa ja järjestää neuvontaa.

Täyspaikallinen ja ylijäräinen toiminta

Kolmannen sektorin institutionalisoituneisuuden toinen avainalue koskee pohjoismaisessa kansalaisyhteiskunnassa perinteisesti vahvaa ja hierarkkisesti rakentunutta suhdetta valtakunnallisen kattojärjestön ja sen paikallisten (ja/ tai alueellisten) alaorganisaatioiden tai -osastojen välillä. Muutokset näyttävät tällä saralla suuntautuvan kahtaalle, ja nämä suunnat ilmentävät sitä globalisaatioon liittyvää ”glokaalia” kehitystä, jossa paikallinen ja ylikansallinen taso korostuvat kansallisen tason kustannuksella.

Yhtäältä on havaittavissa enemmän sellaista ”täyspaikallista” toimintaa, joka kohdistuu pelkästään tietyille paikkakunnalle tai vielä sitä pienempään yhteisöön hakeutumatta alueellisesti tai kansallisesti laajempiin yhteyksiin. Toiminta syntyy tällöin nimenomaan paikallisesti koetuista tarpeista. Myös tutkijoiden mukaan aktiivisia ihmisiä kiinnostaa nykyään enemmän ”tässä-ja-nyt” sijaitsevat aktiviteetit kuin ajallisesti ja paikallisesti laajemmat visiot ja tavoitteet (Sivesind & Selle 2010, 98). Taiteen ja kulttuurin kentällä tyypillisiä paikallisia toimijoita ovat erilaisia tapahtumia ja festivaaleja järjestävät yhdistykset ja muut organisaatiot sekä tietenkin paikalliskulttuuriyhdistykset.

”Täyspaikallisen” toiminnan lisäksi voidaan löytää lukuisia esimerkkejä valtiollisia rajoja ylittävästä kansainvälisestä toiminnasta. Kolmannen sektorin järjestöjen kansainvälinen yhteistyö ei ole sinänsä mitään uutta. 1900-luvun lopulla tapahtuneen yleisen rajojen avautumisen sekä tieto- ja viestintäteknologisen kehityksen johdosta edellytykset ylijäräiseen yhteistyöhön paranivat kuitenkin merkittävästi, samalla kun valtioiden mahdollisuudet kontrolloida kansainvälistä vuorovaikutusta ja toimintaa heikkenivät huomattavasti. Tätä ovat käyttäneet hyväksi niin aktiiviset kansalaiset kuin erilaiset ryhmittymät ja järjestöt.

Ylikansallisen tason toiminta saa lukuisia erilaisia muotoja. Perinteisimpiä ovat

kansainväliset organisaatiot, joiden eri maissa sijaitsevat jäsenet voivat edustaa niin julkista, yksityistä kuin kolmattakin sektoria. Tällöin yllirajaisella tai kansainvälisellä toimijalla on yleensä myös oma oikeushenkilöys. Joissain tapauksissa on puolestaan kyse löyhistä ja epämuodollisista verkostoista, jotka saattavat kuitenkin olla toiminnallisesti hyvin aktiivisia, vaikka ne kykenevät virallisesti toimimaan ainoastaan jäsenorganisaatioistaan käsin. Monet edellä mainituista virtuaalisyhteisöistä ja -verkostoista ovat niin ikään yllirajaisia. Kansainväliset, esimerkiksi eurooppalaiset rahoituskanavat synnyttävät myös säännönmukaisesti kansainvälisiä konsortioita, jotka saattavat omalla alallaan toimia hankekaudella hyvinkin kiinteästi ja yhteiskunnallisesti vaikuttavalla tavalla.

Muutokset kolmannen sektorin roolissa

Julkiset yksityiset organisaatiot

Rajaveto yksityisten ja julkisten organisaatioiden välillä on oikeudellisen järjestäytymismuodon kannalta katsottuna yksinkertainen. Asia muuttuu kuitenkin monimutkaisemmaksi, jos sitä tarkastellaan laajemmassa mielessä omistajuuden sekä vallankäytön kannalta (ks. esim. Billis 2010a, 49–51; Anttiroiko 2010). Esimerkkejä tästä ovat valtion ja kuntien omistamat liikeyritykset, joiden toiminnan ohjauksesta ja tuloksen käytöstä käydään toistuvasti julkista keskustelua.³

Tilanne muuttui 1900-luvun lopulla, kun julkisella sektorilla alettiin uuden julkisjohtamisen periaatteita soveltaen katsoa, että sen eri toiminnoissa saatettiin hyödyntää erilaisia arvoja ja toimintalogiikkoja. Perinteisten hallinnollisten arvojen ja logiikkojen lisäksi alettiin noudattaa taloudellisia ajattelu- ja menettelytapoja markkinaehtoisten tehtävien hoitamisessa sekä palvelutoiminnan periaatteita ja käytäntöjä palvelutehtävien hoitamisessa (Tiihonen 2000; Temmes & Kiviniemi 1997). Valtio ja kunnat alkoivat supistaa julkishallinnollisia organisaatioitaan siirtämällä tehtäviään niiden yhteyteen perustettujen säätiöiden, liikelaitosten ja yhtiöiden toteutettaviksi.

Uusi käsite, konserni, lanseerattiin kuvaamaan kunnan tai valtion sekä oikeudellisesti itsenäisten yhteisöjen muodostamaa taloudellista kokonaisuutta, jossa julkisella emoyhteisöllä on kuitenkin viimekätinen päätösvalta. Näiden joukossa on siis myös periaatteessa kolmanteen sektoriin kuuluvia toimijoita kuten säätiöitä ja voittoa tavoittelemattomia osakeyhtiöitä. Kunnat ovat myös perustaneet yhdessä joitain yhdistyksiä, kuten Joensuun kaupunginteatteria ylläpitävän Pohjois-Karjalan Teatteriyhdistyksen. Koska jäsenyys on näissä yhteisöissä rajattu,

niitä ei pitäisi laskea perinteisen kolmannen sektorin piiriin. Monet niistä tuottavat kuitenkin merkittävässä määrin laajalle yleisölle suunnattuja palveluja, joten niiden huomiotta jättäminen vääristäisi käsitystä todellisuudesta.

Taiteen ja kulttuurin kentällä tällaisten julkiskonserneihin kuuluvien oikeudelliselta muodoltaan kolmannen sektorin toimijoiden merkitys on Suomessa hyvin tärkeä, koska esimerkiksi monet suuret taide- ja kulttuurilaitokset kuten kaupunginteatterit ja -orkesterit ovat tällaisia. Lisäksi moniin kuntakonserneihin kuuluu myös kulttuuritaloja tai -keskuksia ylläpitäviä tai kulttuuritapahtumia järjestäviä vastaavanlaisia toimijoita. Ne ovat vahvasti kunnallisessa ohjauksessa, mutta niitä ei kuitenkaan voi pitää perinteisessä mielessä julkishallinnollisina instituutioina. Julkisen ja kolmannen sektorin väliin asettuvina ne ovat nähtävissä eräänlaisina hybridioorganisaatioina, joista jäljempänä enemmän.

Ohjauksen uudet muodot

Tämän osa-alueen toinen muutossuunta kytkeytyy puolestaan kysymykseen vahvasti julkisrahoitteisten, mutta julkishallinnon ja julkisten konsernien ulkopuolisten yksityisoikeudellisten organisaatioiden ohjauksesta ja kontrollista. Suomalaisessa hyvinvointivaltiomallissa kolmannen sektorin toimijat ovat tuottaneet monia palveluja, minkä lisäksi valtio ja kunnat ovat harjoittaneet laajaa avustustoimintaa, jolla on tuettu hyödyllisiksi ja mielekkäiksi katsottuja aktiviteetteja.

Toiminta- ja erityisavustuksia valtiolta ja kunnilta saaneet laitokset ja organisaatiot ovat perinteisesti olleet melko vapaita käyttämään vastaanottamansa rahoituksen lainsäädännön ja avustusehtojen puitteissa parhaaksi katsomallaan tavalla. Kolmannen sektorin itsehallintoon on Suomessa kuulunut, että julkinen valta tai muu ulkopuolinen taho ei ole voinut määrätä yhdistyksen päätöksen sisältöä asiakysymyksissä (Halila ja Tarasti 2011).

Siirtyminen normiohjauksesta tulosohjaukseen on kuitenkin tuonut mukanaan sellaisia hallinnan elementtejä, jotka ovat ainakin paikoin kaventaneet avustusten varassa toimivien organisaatioiden itsemääräämisoikeutta. Valtio tai kunta on voinut katsoa rahoitusasemansa oikeuttavan ja jopa velvoittavan sen myös vaikuttamaan yhteistyön ehtoihin ja periaatteisiin (ks. esim. Möttönen ja Niemelä 2005, 105). Käytännössä rahoituksen saamisen ehtoja on esimerkiksi voitu täsmentää merkittävästi, vahvistaa toiminnan seurantaan sekä lisätä arvioinnin tulosten merkitystä myöhemmille avustuspäätöksille.

Oman kokonaisuutensa muodostavat tilaaja-tuottajamallia tai sopimusohjausmallia soveltavat kunnan ja kolmannen sektorin yhteisöjen väliset sopimukset. Näissä sopimuksissa on saatettu jopa varsin yksityiskohtaisesti kirjata avustet-

tavan tahon velvoitteet tiettyjen palvelujen tuottamisessa. Vastineeksi yhdistys tai säätiö on voinut saada takeen useampivuotisesta rahoituksesta. Näissä tapauksissa avustus lähenee itse asiassa palvelun ostoa, ja tätä terminologiaa on myös joissain kunnissa käytetty tämällyppisiä yhteistyösopimuksia solmittaessa.

Tälläkin osa-alueella kyse on vain osittain todella uusista ilmiöistä kolmannen sektorin yhteiskunnallisessa roolissa. Julkisen sektorin ja kolmannen sektorin läheisen suhteen vuoksi monilla viime aikoina yleistyneillä ilmiöillä on takanaan myös historiallisesti rakentunut yhteistyön polku. Tiettyjen toimintamallien yleistymisen ja niiden merkityksen kasvun seurauksena kolmatta sektoria ei kuitenkaan enää voi täysin luontevasti ja luotettavasti määritellä vahvan itsenäisyyden ja itsehallinnollisuuden varaan. Julkisen vallan ja kansalaisyhteiskunnan sfäärien rajat ovat tältäkin osin muuttuneet huokoisemmiksi.⁴

Muutokset kolmannen sektorin toiminnassa

Lähes liiketoimintaa

Siinä missä kolmannen sektorin yhteiskunnalliseen rooliin liittyvät kehityskulut hämärtävät rajaa julkisen vallan ja kansalaisyhteiskunnan välillä, muutokset yhdistys- ja säätiötoimijoiden käytännöissä ja niitä ohjaavissa periaatteissa ilmentävät uudenlaista rajanvetoa kolmannen ja yksityisen sektorin välillä. Keskustelu ”uudesta kolmannesta sektorista” on usein kytkeytynyt nimenomaan tähän erotteluun ja siinä tapahtuviin muutoksiin. Aila-Leena Matthies (1999, 40–45) on puhunut kolmannen sektorin ekonomistisesta modernisaatiosta, jossa eettisen rationaliteetin sijaan korostuu ekonomistinen perustelutapa. Yhteisöllisyyden, joustavuuden ja keskinäisen välittämisen sijaan nousevat esiin toiminnan taloudelliset painotukset ja painoarvo sekä toiminnan määrällinen arviointi (ks. myös Heiskanen ym. 2005, 63).

Edellä puhuttiin joistain kolmannen sektorin toimijoista julkisen ja yksityisen väliin asettuvina hybridioorganisaatioina. Hybridioorganisaatioiksi on yleisesti kutsuttu sellaisia toimijoita, jotka sekoittavat keskenään yhteiskunnan eri sektoreille perinteisesti liitettyjä elementtejä, arvoja ja toimintalogiikkoja. Nämä yhdistelmät voivat saada hyvin monenlaisia muotoja ja yhdistää keskenään jopa kaikki kolme sektoria (Billis 2010a, 57).⁵ Kansalaisyhteiskuntatoimijoiden tarkoitusten ja toimintatapojen viimeaikainen muutos on tuonut esille etenkin sellaisia yhdistelmiä, jotka kolmannen sektorin perinteisten piirteiden lisäksi ovat sisällyttäneet toimintaansa liiketoimintasektorin tavoitteita ja käytäntöjä.

Rajankäynti kolmannen ja liiketoimintasektorin välillä voi myös ilmetä monin

erilaisin tavoin. Niin sanotut uusosuuskunnat ovat muodollisesti liiketoimintaa, mutta monet niistä ovat kuitenkin paremmin sijoitettavissa kolmannelle kuin yrityssektorille. Jotkut kolmannen sektorin toimijat ovat puolestaan perustaneet yhteyteensä erillisen yhtiön, joka toimii puhtaasti liiketoimintaperiaatteiden mukaisesti. Toisissa tapauksissa yhdistys on vapaaehtoisesti luopunut yleishyödyllisyysasemasta ja alkanut harjoittaa elinkeinotoimintaa. Keskustelua on käyty myös yhteiskunnallisista yrityksistä tai rajoitetun voitonjaon yhteisöistä, joissa pääosa voitosta tai ylijäämästä käytetään toiminta-ajatuksen mukaisen yhteiskunnallisen tavoitteen toteuttamiseen.

Joissain tapauksissa toiminnan tavoitteissa ja sisällöissä ei välttämättä tapahdu kovin paljon muutoksia, mutta sen toteutukseen lainataan malleja yritysmaailman hallintojärjestelmistä ja tavoista hahmottaa todellisuutta kielellisesti. ”Bisneskielen” sisällyttämistä kolmannen tai vapaaehtoissektorin toimintaan analysoineen Filip Wijkströmin mukaan ruotsalaisessa kansalaisyhteiskunnassa on omaksuttu runsaasti liike-elämän hallinnollisia puhetapoja, diskursseja. Tämäkin kehitys ilmentää uudenlaista hybridisyyttä sekä sitä, kuinka kansalaisyhteiskuntatoimijat korvaavat suhdettaan valtioon ja sen toimintalogiikkaan lähestymällä yritysmaailmaa ja sen tekemisen tapoja. (Wijkström 2011, 16.)

Professionalismi ja uusvolunteerismi

Viimeksi mainitussa käänneessä ei ole kysymys ainoastaan liiketoimintadiskurssin (*Business Talk*) vahvistumisesta vaan myös hyväntekeväisyyttä koskevan puheenparren (*Charity Speak*) paluusta. Wijkström puhuu jopa uudesta hyväntekeväisyysparadigmasta. Muutos on jälleen osittain kielellinen siinä mielessä, että tietty vapaaehtoisuuteen ja lahjoittamiseen kytkeytyvä käsitteistö on yleistynyt. Kyse on kuitenkin myös konkreettisesti siitä, että sellaisen vapaaehtoistoiminnan osuus, johon ei liity jäsenyyttä, on kasvanut. Sen sijaan perinteiseen henkilökohtaiseen sitoutuneisuuteen (jäsenyys) kytkeytyvä palkaton toiminta on vähentynyt (taulukko 2). (Wijkström 2011, 37–40).

Taulukko 2. Ruotsalaisen kansalaisyhteiskunnan työvoimarakenne. Lähde Wijkström 2011, 39.

Vuosi	Palkattu henkilökunta	Palkaton työ	josta jäsenten palkaton työpanos	josta muiden vapaaehtoisten palkaton työpanos
1992	90 000	294 000	253 000	41 000
1998	tieto puuttuu	296 000	252 000	44 000
2002	99 000	351 000	246 000	105 000

Henkilökohtaiseen jäsenyyteen perustuvaa vapaaehtoistoimintaa ei haasta ainoastaan aikaisempaa sitoutumattomampi vapaaehtoistyö, vaan myös palkkatyön kasvanut rooli monien kolmannen sektorin tahojen toiminnassa. Ruuskasen ym. (2011, 17–18) mukaan kolmannen sektorin työvoima on kasvanut Suomessa yli 70 % vuosina 1990–2011. Samalla työnantajina toimivien järjestöjen määrä on kaksinkertaistunut. Sitä mukaa kun palvelujen tuottaminen on korostunut järjestöjen toiminnassa (tästä enemmän myöhemmin), ja rahoittajatahojen kanssa on alettu tehdä yksityiskohtaisia sopimuksia, ammatillisesti koulutetun pätevän henkilöstön tarve on kasvanut. Ammattitaitoista palkattua työvoimaa on tarvittu sekä varsinaiseen palvelutuotantoon että hallintoon, erityisesti talous- ja henkilöstöhallinnon puolelle (ks. esim. Ruusuvirta ja Saukkonen 2010, 156–163).

Myös tällä osa-alueella suomalainen taide- ja kulttuurielämä on jo pitkään sisältänyt muilla toiminnan kentillä uusia tai vasta nyt selvästi vahvistuneita toimintamuotoja. Professionaalisesti toimivat suomalaiset yhdistys- tai säätiömuotoiset taidelaitokset ovat suurimmaksi osaksi perustuneet palkattuun henkilökuntaan, jonka jäsenillä on ollut alan ammatillinen koulutus esimerkiksi museo- tai näyttämötaiteen tai musiikin alalta ja sen mukainen pätevyys. Myös perinteinen hyväntekeväisyys- ja vapaaehtoistyö on säilynyt taiteessa ja kulttuurissa suhteellisen laajana. Julkisten avustusten lisäksi lahjoituksilla sekä esimerkiksi museoiden, teatterin ja orkesterien ystävyysyhdistyksillä on ollut toiminnassa tärkeä rooli.

Muutoksesta kertovat kuitenkin esimerkiksi viime aikoina perustetut lukuisat tuottaja- ja asiantuntijaorganisaatiot sekä edellä mainitut uusosuuskunnat ja kulttuurialan muut pienet yritykset, jotka nojaavat suurelta osalta ammattimaiseen osaamiseen ja palkkatyöhön. Aihepiiriin kytkeytyvät myös keskustelut taiteilijoista yrittäjinä, luovan talouden ansaintalogiikasta sekä taiteen ja kulttuurin taloudellisista vaikutuksista. Suomalaisessakin koulutusjärjestelmässä on alettu kouluttaa eri aloille soveltuvia kulttuurituottajia sekä kulttuurihallinnon ja kulttuuritoiminnan talouden (*arts/cultural management*) ammattilaisia, joista monet ovat työelämässä sijoittuneet kolmannen sektorin organisaatioihin.

Muutokset kolmannen sektorin merkityksessä

Edunvalvonnasta palvelujen tuottamiseen

Viimeisenä selvitettävänä osa-alueena voidaan tarkastella niitä muutoksia, joita on havaittavissa kolmannen sektorin ja sen toimijoiden merkityksessä joko koko yhteiskunnalle tai toiminnassa mukana oleville henkilöille. Kollektiivisen toiminnan yhteiskunnallisen merkityksen muutosta on käsitelty lyhyesti

jo edellä. Tutkijat ovat viitanneet tähän kehitykseen siirtymällä perinteisestä edunvalvonnasta erilaisten palvelujen tuottamiseen (*”from voice to service”*) (esim. Wijkström & Lundström 2002; Wijkström 2011, 40).

Kolmannen sektorin vahva kasvu tällä kentällä johtuu osittain julkisen vallan muuttuneesta suhtautumisesta erilaisiin palvelujen tuottamisen ja järjestämisen vaihtoehtoihin. Taustalla voidaan nähdä sekä julkisten menojen vähentämistarpeesta lähteviä perusteluja että laajempaa ideologista argumentaatiota, jossa erilaiset palvelutuotantomallit nähdään hyödyllisinä palvelujen laadun takaamisen ja kansalaisten valinnanvapauden näkökulmista.

Osittain kyse on kuitenkin myös aktiivisten kansalaisten kiinnostuksesta ja valmiudesta osallistua nimenomaan tämäntyyppiseen toimintaan. Lisäksi tässä yhteydessä painotetaan usein kansalaisyhteiskuntatoimijoiden julkishallinnollisiin toimijoihin verrattuna parempaa organisatorista ketteryyttä sopeuttaa toimintaansa erilaisten toimintaympäristömuutosten mukaisesti. Kolmannen sektorin vahvuuksina palvelutuottajina on pidetty myös oman alan syvällistä osaamista ja asiantuntemusta sekä niiden tuottamien palvelujen saavutettavuutta ja asiakaslähtöisyyttä. (Ruusuvirta & Saukkonen 2011, 186.)

Kolmannen sektorin palvelutuotannon lisääntymistä selittää yleisesti ottaen yhtäältä yhdistysten ja säätiöiden aikaisempaa laajempi hyödyntäminen sosiaali- ja terveyspalvelujen tuottajana ja tarjoajana. Suuri osa tutkimuskirjallisuudesta keskittyy nimenomaan tälle alueelle, jonka yhteiskuntapoliittiset merkitykset ovat huomattavat. Toisaalta muutos ilmentää myös kolmannen sektorin yleistä painottumista vapaa-ajan toimintoihin. Suuri osa viime vuosina perustetuista yhdistyksistä on sijoittunut vapaa-ajan alalle: taiteen ja kulttuurin sekä urheilu- ja liikuntatoiminnan alueille (ks. esim. Siisiäinen & Kankainen 2009). Näillä aloilla palvelujen tuottaminen on perinteisesti ollut yleisempää kuin hyvinvointivaltion ydinalueilla.

Sosiaalinen individualismi

Ihmisten henkilökohtaiset mieltymykset ja kiinnostuksen kohteet ovat keskeisiä myös siinä muutoksessa, joka on tapahtunut kolmannen sektorin merkityksessä toimintaan osallistuville yksilöille. Lisääntynyttä individualismia pidetään ylipäätään yhtenä olennaisimmista toisen maailmansodan jälkeisistä sosiaalisista ja kulttuurisista muutoksista. Vaikka Pohjoismaita on ylipäätään pidetty yhteiskuntina, jotka nojaavat autonomisiin yksilöihin (Trägårdh 2011), muutos on havaittavissa myös täällä, ja sen seuraukset näkyvät myös muuttuneessa osallistumisessa kolmannen sektorin toimintaan.

Pohjoismaisia kansalaisyhteiskuntatoimijoita on kutsuttu massaorganisaatioiksi ja kansanliikkeiksi, mikä on implikoinut mukana olevien ihmisten suurta määrää. Vaikka mukana on oltu yksilöpohjalta, myös kollektiivinen identiteetti on koettu tärkeäksi. Viime vuosikymmeninä useimmat järjestöt ovat kärsineet jäsenten vähenemisestä, kun jäseniä on eronnut ja uusien rekrytointi on ollut vaikeata. Jäsenet ovat puolestaan jakautuneet aikaisempaa selvemmin aktiivisiin ja passiivisiin jäseniin, joista erityisesti viimeksi mainittujen joukko on kasvanut.

Muutosta on kompensoinut sellaisten ihmisten mukaantulo, jotka osallistuvat toimintaan ryhtymättä jäseniksi. Yhteisöllisyyttä ja yhdessä tekemistä arvostetaan yhä, mutta se saa nykyisissä olosuhteissa vähemmän kiinteitä ja organisoituneita muotoja. Leo Straniuksen (2009, 160) mukaan perinteisen yhteisöllisyyden rinnalle on tullut verkottunutta yksilöllisyyttä. Suuri osa nuorista pitää järjestötoimintaa yhä mukavana, mutta sen odotetaan antavan tilaa yksilöllisten toiveiden toteuttamiseen ja löyhän kiinnittymisen mahdollisuuksiin. Vapaa-aika halutaan pitää kirjaimellisesti ennalta organisoimattomana vapaana aikana, mikä ei silti tarkoita täydellistä toimetttömyyttä. (Myllyniemi 2011, 52; vrt. Mannermaa 2008.)

Myös tällä osa-alueella tapahtuvat muutokset koskettavat taide- ja kulttuurielämää, jonka yksi haaste on ylipäättään uudistaa toimintamuotojaan siten, että ne kiinnostavat myös nousevia sukupolvia. Toisaalta luovan toiminnan piirissä on jo pitkään ollut paljon sellaista vapaamuotoista ja projektiluontoista yhteistä toimintaa, joka vastaa viimeaikaista kansalaisyhteiskunnan muutosta. Näitä ovat esimerkiksi tilaisuuden mukaan perustetut kokoonpanot sekä vain tarpeen vaatiessa henkiin herätetyt yhteistyörakenteet. Taidetoiminta on myös jo perinteisesti ollut vahvasti yksilölähtöistä, ja vapauden arvostus on ollut korkealla.

Päätelmät

Kansalaisyhteiskunnassa on viime vuosikymmeninä todellakin tapahtunut suuria muutoksia. Parempi on kenties puhua sellaisesta yleisestä yhteiskunnallisesta kehityksestä, joka muuttaa selvästi myös yhdistysten, säätiöiden ja muiden vastaavien organisaatioiden asemaa, roolia, toimintaa ja merkitystä. Yhteiskunnan eri sektoreiden tai sfäärien, julkisen vallan, taloudellisen toiminnan, kansalaisyhteiskunnan ja kotitalouksien väliset rajat ovat entistä huokoisempia, ja niiden raja-alueilla ilmenee monenlaista hybriditoimintaa. ”Uuden kolmannen sektorin” tutkiminen on siis samalla ”uuden yhteiskunnan” tutkimista.

Kullakin sektorilla on yhä tietty ytimensä, jonka varassa ne säilyttävät erikoislaatunsa, kuten demokraattisessa valtiossa verotus ja vaalit sekä liike-elämässä

taloudellisen voiton tavoittelu. Kansalaisyhteiskunnan ”omia” piirteitä ovat yhä juridinen yksityisyys, voittoa tavoittelemattomuus, itsehallinnollisuus, institutionaalisuus ja vapaaehtoisuus. Kolmannen sektorin rajaaminen jyrkästi näillä kriteereillä jättää kuitenkin tarkastelun ulkopuolelle lukuisia sellaisia toimintoja, jotka eivät ole myöskään selvästi osa julkista valtaa, yrityssektoria tai kotitalouksien toimintaa.

Muutokset ovat myös siinä määrin merkittäviä, että puhuminen ”uudesta kolmannesta sektorista” on ainakin osittain perusteltua. Tähän päätelmään on kuitenkin syytä tehdä muutamia varauksia. Ensinnäkin, ”uusi kolmas sektori” ei ole kokonaan syrjäyttänyt perinteisiä kansalaisyhteiskunnan tavoitteita ja toimintamuotoja, vaan molemmat esiintyvät tämän päivän yhteiskunnassa yhdessä, joskus harmonisemmassa, toisinaan taas jännitteisemmässä keskinäisessä suhteessa. ”Vanha” ja ”uusi” limittyvät toisiinsa joskus erillisinä organisaatioina, toisinaan taas kolmannen sektorin toimijoiden sisällä.

Toiseksi, ”uuden kolmannen sektorin” piirteet eivät välttämättä ole ”täysin uusia” siinä mielessä, että niitä ei olisi ollut ennen lainkaan olemassa. Miltei kaikki viime aikoina esille nousseet ilmiöt, piirteet ja kehityskulut ovat sellaisia, jotka löytyvät myös aikaisemmista olosuhteista, joskin vähäisemmissä määrin ja marginaalisemmassa asemassa. Jotkut asiat, kuten perinteinen hyväntekeväisyys, ovat kokeneet eräänlaisen uuden tulemisen, toiset ovat taas 1900-luvulla hiljalleen esiin nousseita tai vahvistuneita asioita. ”Vanhaa kolmatta sektoria” on usein kuvattu ja analysoitu määritelmällisesti sillä tavalla tiukasti, että se on estänyt monien nyt selvästi ilmenevien ilmiöiden havaitsemista.

Kulttuuritoiminnan kolmannen sektorin selvittäminen vaikuttaa kaikista näistä syistä johtuen hyvin kiinnostavalta. Taide- ja kulttuurielämä on tänä päivänä organisatorisesti ja hallinnollisesti sekä tavoitteiltaan ja toimintamodoiltaan hyvin monimuotoinen. Se pitää siten sisällään miltei kaikkia teoreettisesti kuviteltavissa olevia mahdollisuuksia esimerkiksi julkisen hallinnan näkökulmasta katsottuna. Koska monilla ”uuden kolmannen sektorin” toimintamodoilla on taide- ja kulttuurielämässä jo oma historiansa, muutos on myös yhteiskunnan tällä saralla vähemmän jyrkkä kuin esimerkiksi sosiaali- ja terveystalalla. Silti kulttuuritoiminnassakin tapahtuu muutoksia, jotka ansaitsevat perusteellista analyysia ja tulkintaa.

Tässä artikkelissa tehty kuvaus nykytilanteesta on luonteeltaan kartoittava ja impressionistinen. Monilta osa-alueilta tarvittaisiin lisää systemaattisesti kerättyä tietoa, esimerkiksi institutionaalisista rakenteista, toiminnan volyymistä ja taloudesta sekä toimialapainotuksista ja toimintamodoista. Tätä tiedonkeruuta tarvitaan myös siksi, että sekä kansainvälisen että kotimaisen kokemuksen ja tutkimuskirjallisuuden nojalla kolmannen sektorin/kansalaisyhteiskunnan yleinen yhteiskunnallinen merkitys on enemmän kasvamassa kuin vähenemässä.

Viitteet

- 1 Cuporessa on viime vuosina tutkittu tähän aihepiiriin liittyen mm. kuntien kulttuuripolitiikkaa (esim. Saukkonen & Ruusuvirta 2009), kolmatta sektoria hyvinvointipalvelujen tuottajana (ks. esim. Koivisto ym. 2010) sekä kotouttamista ja kulttuuripolitiikkaa (Saukkonen 2010). Lisäksi pienempiä selvityksiä on tehty esimerkiksi säätiöistä Suomessa (Manninen 2005), taiteen ns. vapaasta kentästä (Oinaala & Ruokolainen 2013 ilmestyy), taiteen ja kulttuurin kolmannesta sektorista (Ruusuvirta & Saukkonen ilmestyy) sekä Suomen kulttuuri- ja tiedeinstituuteista (Kontkanen, Saukkonen & Mitchell 2012).
- 2 Esimerkkejä näistä ovat säätiö- tai rahastomuotoiset ulkomailla toimivat kulttuuri- ja tiedeinstituutit sekä yhdistysmuotoiset taiteen tiedotuskeskukset.
- 3 Jakolinjaa hämärtävät myös julkisoikeudelliset yhdistykset, joille on lailla säädetty hallintotehtäviä, kuten lupa-asioiden hoitoa sekä kurinpitoon ja valvontaan liittyviä tehtäviä. Lisäksi Suomessa on itsenäisiä julkisoikeudellisia laitoksia, kuten Työterveyslaitos ja nykyään myös useimmat yliopistot.
- 4 Ari-Veikko Anttiroiko (2010, 12) on kaikkineen sijoittanut julkisen hallinnan, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan väliselle harmaalle alueelle seuraavat organisaatio- tai toimintamuodot: kunnalliset yhtiöt, yksityisrahoitusmalli, yhteisyritykset, ulkoinen tilaaja-tuottajamalli, kumppanuussopimukset, kehittämisverkostot, ostopalvelut järjestöiltä sekä palvelusetelit.
- 5 Billis (2010b, 241–246) tekee myös hyödyllisen jaon pintapuolisen (*shallow*) ja juurtuneen (*entrenched*) sekä orgaanisesti kehittyneen (*organic*) ja erikseen säädetyn (*enacted*) hybridisyyden välillä.

Kirjallisuus

- Alapuro, Risto & Henrik Stenius (toim.) (2010). *Nordic Associations in a European Perspective*. Baden-Baden: Nomos.
- Alapuro, Risto (2010). Conclusion: How History Matters in Putting Nordic Associations into a European Perspective. Teoksessa Risto Alapuro & Henrik Stenius (toim.) *Nordic Associations in a European Perspective*. Baden-Baden: Nomos, 309–310.
- Anttiroiko, Ari-Veikko (2010). *Hallintainnovaatiot. Hallintateoreettinen näkökulma kaupunkien palvelujen organisoinnin, omistajuuden ja rahoituksen uudistamiseen*. Alueellisen kehittämisen tutkimusyksikkö. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Billis, David (2010a). Towards a Theory of Hybrid Organisations. Teoksessa David

- Billis (toim.) *Hybrid Organizations and the Third Sector. Challenges for Practice, Theory and Policy*. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan, 46–69.
- Billis, David (2010b). Revisiting the Key Challenges. Teoksessa David Billis (toim.) *Hybrid Organizations and the Third Sector. Challenges for Practice, Theory and Policy*. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan, 240–262.
- Billis, David (toim.) (2010). *Hybrid Organizations and the Third Sector. Challenges for Practice, Theory and Policy*. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.
- Dekker, Paul & Andries van der Broek (1998). Civil Society in Comparative Perspective. Involvement in Voluntary Associations in North America and Western Europe. *Voluntas* 9 (1), 11–38.
- Halila, Heikki & Lauri Tarasti (2011). *Yhdistysoikeus*. Helsinki: Talentum.
- Heiskanen, Ilkka (1994). Kulttuuripolitiikan pitkät linjat. Kansallisen kulttuurin prototyypistä hyvinvointivaltiollisen kulttuuripolitiikan kautta kohti uutta – kenties monikansallista kulttuuria. *Hyvinvointikatsaus* 5 (2), 6–9.
- Heiskanen, Ilkka & Pertti Ahonen & Lasse Oulasvirta (2005). *Taiteen ja kulttuurin rahoitus ja ohjaus. Kipupisteet ja kehitysvaihtoehdot*. Cuporen julkaisuja 6. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissätiö.
- Helander, Voitto (1998). *Kolmas sektori. Käsitteistä, ulottuvuuksista ja tulkinnoista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Helander, Voitto & Harri Laaksonen (1999). *Suomalainen kolmas sektori. Rakenteellinen erittely ja kansainvälinen vertailu*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Helminen, Minna (2007). *Säätyläistön huvista kaikkien kaupunkilaisten ulottuville. Esittävän sävel- ja näyttämötaiteen paikallinen institutionalisoituminen ja kehitys taidelaitosten verkostoksi 1870–1939*. Cuporen julkaisuja 13. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissätiö Cupore.
- Häyrynen, Simo (2006). *Suomalaisen yhteiskunnan kulttuuripolitiikka*. SoPhi 99. Jyväskylä: Minerva Kustannus.
- Kangas, Anita (1999). Kulttuuripolitiikan uudet vaatteet. Teoksessa Anita Kangas & Juha Virkki, (toim.). *Kulttuuripolitiikan uudet vaatteet*. SoPhi 23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 156–178.
- Kangas, Anita (2003). Kolmas sektori ja kulttuuripolitiikka. Teoksessa Sakari Hänninen & Anita Kangas & Martti Siisiäinen (toim.). *Mitä yhdistykset välittävät. Tutkimuskohteena kolmas sektori*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 38–69.
- Kankainen, Tomi & Heli Pessala & Martti Siisiäinen & Leo Stranius & Hanna Wass & Niklas Wilhelmsson (2009). *Suomalaiset osallistujina. Katsaus suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tilaan ja tutkimukseen*. Oikeusministeriön julkaisuja 5. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Koivisto, Nelli & Kai Lehikoinen & Riitta Pasanen-Willberg & Minna Ruusuvirta & Pasi Saukkonen & Pirita Tolvanen & Arsi Veikkolainen (toim.) (2010).

- Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta.* Kokos julkaisuja 1. Helsinki: Kolmas lähde -koordinaatiohanke.
- Kosonen, Hanna & Helena Pekkarinen (2010). *Kulttuurialan kolmas sektori.* Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 24. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Kontkanen, Riina & Pasi Saukkonen & Ritva Mitchell (2012). *Vientiä, vaihtoa, vaikuttavuutta. Selvitys kulttuuri- ja tiedeinstituuttien merkityksestä Suomelle.* Cuporen verkkojulkaisuja 12. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämssäätiö.
- Mannermaa, Mika (2008). *Jokuveli. Elämä ja vaikuttaminen ubiikkiyhteiskunnassa.* Helsinki: WSOYpro.
- Manninen, Mari (2005). *Säätiöt Suomessa.* Cuporen julkaisuja 7. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämssäätiö.
- Matthies, Aila-Leena (1999). Ekonomisen ja eettisen vuoropuhelu. Teoksessa Liisa Hokkanen & Petri Kinnunen & Martti Siisiäinen (toim.). *Haastava kolmas sektori.* Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 40–61.
- McCabe, Angus & Jenny Phillimore & Lucy Mayblin (2010). *'Below the Radar' Activities and Organisations in the Third Sector. A Summary Review of the Literature.* Working Paper 29. Birmingham & Southampton: Third Sector Research Centre.
- Mitchell, Ritva & Ilkka Heiskanen (2011). Country Profile: Finland. *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, 13th edition [online]. Council of Europe/ERICarts, Available from http://www.culturalpolicies.net/down/finland_062011.pdf, [1 August 2012].
- Myllyniemi, Sami (2010). Nuorten hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Teoksessa Koivisto, Nelli & Kai Lehtikainen & Riitta Pasanen-Willberg & Minna Ruusuvirta & Pasi Saukkonen & Pirita Tolvanen & Arsi Veikkolainen (toim.) (2010). *Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta.* Kokos julkaisuja 1. Helsinki: Kolmas lähde -koordinaatiohanke, 47–56.
- Möttönen, Sakari & Jorma Niemelä (2005). *Kunta ja kolmas sektori: yhteistyön uudet muodot.* Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Oinaala, Anu & Vilja Ruokolainen (2013). *Vapaan kentän jäljillä (työnimi).* Julkaisematon käsikirjoitus. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämssäätiö.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.
- Rheingold, Howard (2000). *The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier.* London: MIT Press.
- Ruuskanen, Petri & Kirsikka Selander & Timo Anttila (2013). *Palkkatyössä kolmannella sektorilla.* Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja, työ ja yrittäjyys 20/2013. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.

- Ruusuvirta, Minna & Pasi Saukkonen (ilmestyy). Taiteen ja kulttuurin kolmas sektori. Teoksessa Ilkka Heiskanen, Anita Kangas ja Ritva Mitchell (toim.). *Taiteen ja kulttuurin kentät. Perusrakenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet*. Helsinki, Tietosanoma.
- Ruusuvirta, Minna & Pasi Saukkonen (2010). Etsitään dynaamisia ja asiakaspalveluhenkisiä monitaitajia. Teoksessa Koivisto, Nelli & Kai Lehikoinen & Riitta Pasanen-Willberg & Minna Ruusuvirta & Pasi Saukkonen & Pirita Tolvanen & Arsi Veikkolainen (toim.) (2010). *Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta*. Kokos julkaisu 1. Helsinki: Kolmas lähde -koordinaatiohanke, 156–164.
- Salamon, Lester M. & Helmut K. Anheier (1998). Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally. *Voluntas* 9 (3), 213–248.
- Sallinen, Minna (2009). *Kaupungin kulttuurivervollisuudesta kulttuuripalveluksi: kunnallisten teattereiden ja orkestereiden kehittyminen 1940–1980*. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö.
- Saukkonen, Pasi (2010). *Kotouttaminen ja kulttuuripoliittikka. Tutkimus maahanmuutosta ja monikulttuurisuudesta suomalaisella taiteen ja kulttuurin kentällä*. Cuporen julkaisu 19. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö.
- Saukkonen, Pasi & Minna Ruusuvirta (2009). *Toiveet, tavoitteet ja todellisuus – tutkimus kulttuuripoliitikasta 23 kaupungissa*. Cuporen julkaisu 15. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö.
- Siisiäinen, Martti & Tomi Kankainen (2009). Järjestötoiminnan kehitys ja tulevaisuudennäkymät Suomessa. Teoksessa Kankainen, Tomi & Heli Pessala & Martti Siisiäinen & Leo Stranius & Hanna Wass & Niklas Wilhelmsson (2009). *Suomalaiset osallistujina. Katsaus suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tilaan ja tutkimukseen*. Oikeusministeriön julkaisu 5. Helsinki: Oikeusministeriö, 91–138.
- Sivesind, Karl Henrik & Per Selle (2010). Civil Society in the Nordic Countries. Between Displacement and Vitality. Teoksessa Alapuro, Risto & Henrik Stenius (toim.) (2010). *Nordic Associations in a European Perspective*. Baden-Baden: Nomos, 89–120.
- Stenius, Henrik (2010). Nordic Associational Life in a European and an Inter-Nordic Perspective. Teoksessa Alapuro, Risto & Henrik Stenius (toim.) (2010). *Nordic Associations in a European Perspective*. Baden-Baden: Nomos, 29–88.
- Stranius, Leo (2009). Epämuodollinen kansalaistoiminta – järjestötoiminnasta kevytaktivismiin. Teoksessa Kankainen, Tomi & Heli Pessala & Martti Siisiäinen & Leo Stranius & Hanna Wass & Niklas Wilhelmsson (2009). *Suomalaiset osallistujina. Katsaus suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tilaan ja tutkimukseen*. Oikeusministeriön julkaisu 5. Helsinki: Oikeusministeriö, 139–170.

- Temmes, Markku & Markku Kiviniemi (1997). *Suomen hallinnon muuttuminen 1987-1995*. Helsinki: Valtiovarainministeriö ja Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin laitos.
- Tiihonen, Seppo (2000). *From Uniform Administration to Governance and Management of Diversity. Reforming State Functions and Public Administration in Finland*. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Trägårdh, Lars (2011). Rethinking the Position of Civil Society in the Nordic Social Contract. Social Trust and Radical Individualism. Teoksessa Wijkström, Filip & Annette Zimmer (2011). *Nordic Civil Society at a Cross-Roads. Transforming the Popular Movement Tradition*. Baden-Baden: Nomos, 313–334.
- Wijkström, Filip (2011). “Charity-Speak and Business-Talk”. The On-Going (Re) hybridization of Civil Society. Teoksessa Wijkström, Filip & Annette Zimmer (2011). *Nordic Civil Society at a Cross-Roads. Transforming the Popular Movement Tradition*. Baden-Baden: Nomos, 27–54.
- Wijkström, Filip & Tommy Lundström (2002). *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.
- Wijkström, Filip & Annette Zimmer (2011). *Nordic Civil Society at a Cross-Roads. Transforming the Popular Movement Tradition*. Baden-Baden: Nomos.
- Wollebaek, Dag & Bjarne Ibsen & Martti Siisiäinen (2010). Voluntary Associations at the Local Level in Three Nordic Countries. Teoksessa Alapuro, Risto & Henrik Stenius (toim.) (2010). *Nordic Associations in a European Perspective*. Baden-Baden: Nomos, 121–150.